

різних частин мови і навчає мовців творити нові іменники (*медовість, трояндність, безжур'я, дощів'я, цнотлив'я, безліс*), прикметники та дієприкметники (*свѣтомудрий, весняносяйний, злѣтосяйний, розвеснілий, розбруньковілий, завеснений, засонцений, занебеснений*), дієслова (*защедрітисѣ, змогутніти, звітрювати, веснити*), прислівники (*твердинно, хвилинно, титанно, думно, замрійно, кленово, океанно, музично-океанно, жовтолисто*).

Сподіваємося, що реєстр нового академічного «Зведеного словника», що містить лексичне багатство української мови кількох епох, зможе задовольнити допитливих філологів, які шанують слово і цікавляться скарбами народної творчості. «Слова – у полум'ї не тліють, слова – в любові не міліють», – наголошує І. Вихованець. Слова, зібрані з багатьох лексикографічних праць, над якими працювали видатні словникарі минулого й сучасності, – освячені історією мови і є тим живильним джерелом, яке закріпить українство впродовж багатьох століть.

Зоряна Висоцька

ЕКОНОМІЧНІ ТЕРМІНИ В МОВІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ІВАНА ФРАНКА: ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ

Для пізнання мови економічних праць І. Франка актуальне вивчення їх словника – як основи наукового стилю, кожного конкретного тексту. Компонентна і лексико-тематична організація цього словника безпосередньо пов'язані з жанрово-стильовою належністю, тематичними особливостями текстів. Адже праці І. Франка репрезентують мову науки кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли науково-популярний виклад визначав репрезентацію інформації, здебільшого орієнтованої не на фахівців-економістів, а на «середнього» читача. Водночас основне змістотвірне й стильове навантаження у цих працях як зразках наукового стилю усе-таки має термінологія.

Структуру термінологічного словника економічних праць І. Франка можна пізнати, здійснивши його лексико-тематичну класифікацію. Як відомо, об'єднання слів у тематичні групи ґрунтується на «предметно-семантичній близькості слів», і становить «найбільш загальний тип міжсловесних відношень» (Критенко А.П. Тематичні групи слів і омонімія // Слов'янське мовознавство. – К., 1962. – Вип. 4. – С. 200), тому «виділення тематичних груп є кроком до встановлення власне мовних семантичних зв'язків, а не просто констатацією явищ, зумовлених логічним зв'язком слів» (О. О. Чорна).

Корпус словника розглядуваних праць становить загальнонаукова термінологія і вузькоспеціальна, власне економічна (порівняно з загальнонауковою має більш виражене стилістичне забарвлення). У загальному обсягу останньої виділяємо найбільш знакові, компонентно наповнені лексико-тематичні групи – «назви засобів платежу», «назви закладів, які здійснюють фінансово-кредитні операції», «назви фінансово-кредитних операцій та фінансових дій», «назви грошового результату фінансово-кредитної операції», «назви фінансових і кредитних документів та цінних паперів», «назви суб'єктів економічної діяльності», «назви фінансових стягнень», «назви сукупності цінностей», «назви показників, величин, одиниць виміру, які використовують у кредитно-фінансових операціях».

Лексичне ядро тематичної групи «**назви засобів платежу**» становлять номінації *гроші*, «*братські гроші*», *валюта*, *рента*, *рента державна*, *листи заставні*, *купони платні*, *силосовані листи*, *карбованець*, *копійка*, *гульден*, *паперовий карбованець*, *злотий*, *ринський*, *крейцер*, *цент*. Їх об'єднує інтегральна сема 'знаки, які є мірою вартості при купівлі-продажі'. Також відзначаємо гіпонімічні зв'язки між елементами групи. Так, термін *валюта* (у значенні 'іноземні гроші') і термін *рента*, який у Словнику української мови стилістично маркований як *екон.* із значенням 'грошова виплата' мають вужче значення порівняно із загальноживим іменником *гроші*. Пор.: *Отож капіталіст купує цю працю, чи, інакше, наймає робітника і дає йому взамін гроші, за які робітник купує собі їжу, одяг тощо, чи, якщо сказати інакше, робітник міняє свою працю на засоби для життя* (Цит за: Франко І. Твори у 50 т. – Т. 49:

Економічні праці. Кн. 1.; Кн. 2. – С. 72; далі покликання тільки на книгу і сторінку); *Ще в р. 1784 цісар Йосиф II...велів із різних фондів при губернії утворити шпихліровий фонд, який уже по кількох літах виносив звиш півтора мільйона ринських тодішньої віденської валюти* (2, 181); *Фонд сей був локований в держ[авній] ренті паперовій, в листах банку іпотеч[ного], в листах тов[ариства] кред[итового] земського* (1, 302).

Системність економічної метамови виявляється в тому, що навколо термінів, які виражають родові економічні поняття, об'єднуються терміни, що є виразниками видових понять. Так, в аналізованій лексико-тематичній групі вичленуємо підгрупу термінів – гіпонімів стосовно гіпероніма *гроші*: *карбованець, копійка, гульден, паперовий карбованець, позичковий карбованець, злотий ринський, крейцер, цент: паперовий карбованець є позичковим карбованцем* (2, 8); *Тим часом курс карбованця падав усе нижче* (2, 9); *Ціни на жито так підскочили, що протягом кількох днів продавали пуд на 1 карбованець і 50 копійок дорожче, ніж звичайно* (2, 270).

Гіпонімічний характер у текстах економічних праць І. Франка має термін «братські гроші»: *1811 позабирано й на більшу частку нагромаджених в церквах з давен-давна капіталів, «братських грошей», оставляючи за те неопроцентовані і невивплатимі облігації* (1, 157).

У лексико-тематичній групі «**назвизакладів, які здійснюють фінансово-кредитні операції**» об'єднано термінологічні номінації та словосполуки *банк, каса, щадниця, кредитні інституції, фонд, міністерство торгівлі, міністерство скарбу, міністерство фінансів, скарб державний, комісія бюджетова, відділ банковий, біржа віденська, товариство кредитове*. Лексичні одиниці, які належать до цієї групи, – це терміни зі значенням конкретності.

У межах цієї лексико-тематичної групи виділяємо пари (рідше – тричленні кореляції) термінів, пов'язаних гіпонімічними зв'язками: *кредитні інституції – товариство кредитове; міністерство торгівлі – міністерство скарбу – міністерство фінансів; каса – щадниця – скарб державний*. Поняттєве мікрополе гіпероніма *банк* логічно конкретизують фахові слововживання *банк рільничий, банк рустикальний, банк*

крайовий, банк іпотечний, відділ банковий, каса банку: **Відділ банковий** занімається набуванням вірительностей і стяганням їх (1, 170); **Каса банку** уміщена буде провізорично в локалі каси крайової (1, 172); *гал[ицький] банк іпотечний* в мисль своїх статутів не можуть давати затягаючому довг більше, як до $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$ (1, 300). Наявність гіперо-гіпонімічних зв'язків засвідчує системність аналізованої лексико-тематичної групи.

У лексико-тематичну групу «**назви фінансово-кредитних операцій та фінансових дій**» входять номінації *ревізія, люстрація, санація, кредит, «таний кредит», позика, позичка, іпотека, ліцитації, позичка іпотечна, пропінація, обрахунок*. Компоненти цієї групи об'єднані інтегральною семою 'назва певної дії або процесу'.

Фаховий зміст термінів, які зафіксовано і в мові економічних праць І. Франка і які водночас залишаються активними одиницями сучасної економічної метамови, розкриває низка більш часткових понять. Наприклад, лексико-семантична мікропарадигма номінації *кредит* об'єднує такі слова й словосполучки, як *таний кредит, публічний кредит, кредит крайовий, позика, позичка*. Пор.: *Коли спогадаєм, як представляється сей голосний «таний кредит» в дійсності, то аж надто добре зрозумієм...* (1, 163); *Уділ ширшої публіки робить публічний кредит значно таншим* (1, 174); *Вже то часом дуже вигідно покритись всякими взглядами на «кредит крайовий»* (1, 298); *конверсійна позика повинна б становити щонайменше 36 919 575 з. р.* (2, 234); *Поперед всього край винен правительству 4 875 000 з[л.] р[инських], дані в тих 15 літах яко безпроцентова позичка для сплати довгу індемнізаційного* (1, 258).

Лексико-тематична група «**назви грошового результату фінансово-кредитної операції**» – одна з найбільш компонентно наповнених: *дотація, оплата, пенсія, стипендія, допомога, субвенція, процент (відсоток), премія, залічка (аванс), ануїтети, дивіденд, довг індемнізаційний, баланс, дефіцит, сальдо, «відсотки проволочки», прибуток з праці, довги іпотечні, видатки щупасові, конверсійна позика, домові видатки, видатки конфесійні, дохід (доход), чистий дохід, інтрада, штраф, укарання, стягнення*.

У складі цієї лексико-тематичної групи є терміни, що об'єднані гіперо-гіпонімічними відношеннями, пор. гіперонім *допомога* і гіпоніми *стипендія, премія, дивіденд, дотація, пенсія, ануїтети*; гіперонім *оплата* і гіпоніми *видатки (конфесійні, домові, щупасові), штраф, укарання*.

Інший вимір відношень між компонентами групи репрезентують синоніми та антоніми. За диференційною семою 'виконання / невиконання певних умов' вступають у синонімічні відношення терміни – *прибуток, інтрата, дохід (доход)*; *штраф, укарання, стягнення*; в антонімічні – терміни *штраф (укарання)* і *премія, залічка (аванс)*.

Одна з ключових одиниць розглядуваної лексико-тематичної групи – *дохід*. Її поняттєве поле формують терміносполуки *чистий дохід, дійсний дохід, біжучий дохід*. Наприклад: *Чистий дохід з Галичини виносив 11 833 635 з[л.] р[инських]* (1, 338); *Так само і при податку доходів, де за підставу прелімінаря положено дійсний дохід з р. 1882* (1, 335); *Розуміється, видаток сей єсть одноразовий, котрий правительство покриє не з біжучих доходів, але з кредиту* (1, 339).

Лексико-семантичну мікропарадигму терміна *плата* (уплата) формують терміни *заробітна плата* (плата за виконану роботу), *податок* (обов'язковий платіж на задоволення загальнодержавних потреб), *штраф, укарання* (плата за невиконану роботу, зобов'язання).

Лексико-тематична група «**назви фінансово-кредитних документів і цінних паперів**» – одна з кількісно найчисленніших. Її формують і однокомпонентні термінологічні одиниці, й багатокомпонентні. Пор.: *облігація, неопроцентовані і невиплатимі облігації, облігації комунальні, вексель, акція рятункова, рахунок, аркушики ґрунтові, кошторис, баланс, листи заставні, листи довжні, асигнати (асигнації), купони, промеса, рескрипції, табелька (табель), патент, осібний патент, угода, виказ, реферат позичковий, книга банкова, індемнізаційні боргові зобов'язання, паперові обліги (зобов'язання)* та ін.

Семантична багатоаспектність лексики в межах цієї лексико-тематичної групи зумовлює потребу її детальнішої класифікації з виділенням лексико-тематичних підгруп «цінні папери» та «оборотні документи».

Компоненти лексико-тематичної підгрупи «**цінні папери**» (*акція, вексель, облігація, листи заставні, листи довжні, аркушки ґрунтови*) об'єднує спільна сема 'грошовий / товарний документ' і розрізнювальна ознака 'необхідність надання для реалізації виражених у них майнових прав'.

До лексико-тематичної підгрупи «**оборотні документи**» входять терміни *вексель, акція, облігація, неопроцентовані і невиплатимі облігації, акція рятункова, індемнізаційні боргові зобов'язання, паперові обліги (зобов'язання), рескрипції, промеса*. Для них показова спільна сема 'грошові документи' і розрізнювальна ознака 'передання прав відбувається простим врученням, без оформлення договору про уступання іншій особі'.

Окремі терміни розглядуваної тематичної групи та виокремлених у її межах підгруп можуть ситуативно входити до складу й інших тематичних об'єднань термінів. Це підтверджує думку, що складність моделювання лексичної парадигматики мови полягає в тому, що «всі вичленувані в ній групи не складаються в ціле як цеглинки, а проникають одна в одну і переплітаються» (Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат. – М., 2009. – С. 91).

Лексико-тематична група «**назви суб'єктів діяльності**» теж поділяється на дві підгрупи – «назви осіб за професією та посадою» (*касієр, банкір*) та «назви осіб, які беруть участь у фінансово-кредитних операціях» (*боржник, довжник, фінансієр, кредитор, віритель, орендар, контрибуент податковий, урядники рахункові, правний дорадник банку*). Частотність уживання та активна лексична сполучуваність підтверджує їхню актуальність як змістотвірних одиниць економічної метамови: *Ще корисніші для довжників умовія не дали б погодитись з безпеченством самого банку* (1, 174); *Не маємо найменшої причини щадити народових фінансієрів, помітуючихся грошем селян* (1, 313); *Платити кредиторам збанкрутованого банку боржниками того ж банку, узятими живцем зі шкірою і кістьми, – ось найновіший метод...* (2, 64).

Лексико-тематична група «**назви фінансових стягнень**» – це тематично й структурно неоднорідний мікрокорпус лексики, системне представлення якого теж потребує конкретизації

за певними лінгвістичними параметрами: *цло, податок, «скіпщина»* (податок у вигляді зерна або снопами), *осип* (данина зерном), *амортизація* (уморення), *урбарія* (грошова повинність, що платиться поміщику, чинш), *тягар, обтяження, іпотечне переобтяження, штраф, укарання, чини* (грошова рента, плата за житло), *індемнізація, аннуїтет, анніцітет, контрибуція, лапове, повинність, рата, данина, «канонії», «межне», «проскурне»*.

Для компонентів цієї групи інтегральною є сема 'фінансові стягнення'. На підставі її актуалізації компоненти вступають у гіпонімічні зв'язки і живаються як когіпоніми.

Особливість цієї лексико-тематичної групи – її наповненість запозиченими термінами, а також такими, що вийшли з ужитку і сьогодні вже виконують функцію історизмів: *Амортизація (уморення)* – *се на око зовсім невинна штука – сплата довгу частями* (1, 107); *Але се ще не ціла сума тягара індемнізаційного.., що мусив би то чи то край, чи держава, а в останній лінії селяни і всякі робочі люди заплатити за знесену панщину* (1, 108).

Окрему лексико-тематичну групу формують виявлені в мові економічних праць І. Франка **назви сукупності цінностей** (*гроші, активи, пасиви, фінанси, капітал, оборотний капітал, постійний капітал* тощо. Пор.: Пор.: ...*одержані гроші, се, власне, затягнена позичка, бо продані обліги треба потім рік річно сплачувати, а то капітал і проценти* (2, 241); ... *орендарі емфітевтичні сталися необмеженими властителами посіданих ґрунтів, їх річну оренту сканіталізовано, і той капітал вони мусили сплатити* (1, 108); *Гадаємо, що така аргументація недоречна, бо в такому разі кожна торговельна спілка прагнула б зменшення оборотного капіталу...* (2, 284). Прикметно, що з усіх розглядуваних економічних термінів ці одиниці майже в повному складі і без семантичних змін увійшли до складу сучасної економічної термінології.

Отже, словник економічних праць І. Франка формують два визначальні фрагменти – загальноживана книжна лексика та власне економічні терміни. У свою чергу, структуру, системність і повноту власне економічного словника висвітлює його лексико-тематична класифікація, здійснена за ознакою

наявності певної інтегральної семи. Терміни, які входять до складу лексико-тематичних груп «назви засобів платежу», «назви закладів, які здійснюють фінансово-кредитні операції», «назви фінансово-кредитних документів і цінних паперів», «назви грошового результату фінансово-кредитної операції», «назви суб'єктів діяльності. найменування осіб, які беруть участь у фінансово-кредитних операціях», «назви фінансово-кредитних операцій та фінансових дій», «назви фінансових стягнень», «назви сукупності цінностей», засвідчують історичну динамічність: одні одиниці периферизуються, залишаються в мові як історизми, інші збережені в системі сучасної економічної термінології без семантичних змін.

Лариса Козловська

СИНОНІМІЧНІСТЬ ЯК ОЗНАКА НАУКОВОЇ МОВИ ІВАНА ФРАНКА

Культурний феномен мовної особистості полягає в тому, що в її ідіостилі співіснують і загальномовні різнорівневі одиниці, й модифіковані часопростором ужитку, марковані авторською манерою мововираження. Показова з цього погляду мовна практика видатного письменника, ученого, громадського діяча Івана Франка, адже, мабуть, немає такого аспекту в житті тогочасного українського суспільства, який би залишився поза його увагою. Наприклад, праці І. Франка, присвячені питанням економічного розвитку Західної України в кінці XIX – на початку XX ст., цікаво читати й сьогодні, адже вони не втратили своєї актуальності, професійні, хоч і мають різний рівень наукової завершеності. Крім того, вони переконливо виявляють індивідуальність стилю І. Франка, зокрема й щодо вживання синонімічних засобів.

Синонімія – одна з базових системотвірних категорій лексичної системи мови. Проте думки вітчизняних і зарубіжних мовознавців щодо окремих аспектів синонімії й синонімічності залишаються неоднозначними. Знаковою щодо цього є базова для теорії синоніміки дискусія щодо існування самої синонімії